

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayeveva (o'zbek) Qosimjon Ma'murov (ingliz)
MAS'UL KOTIB Ilyos Ismoilov
TAHRIR HAY'ATI Zaynobiddin Abdirashidov Karl Rayxl (Germaniya) Seyhan Tanju (Turkiya) Kamol Abdulla (Ozarbayjon) Vahit Turk (Turkiya) Isa Xabibeyli (Ozarbayjon) Benedek Peri (Vengriya) Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) Mark Toutant (AQSh) Boqijon To'xliyev Qosimjon Sodiqov Nurboy Jabborov G'aybulla Boboyorov Vali Savash (Turkiya) Kimura Satoru (Yaponiya) Hamidulla Dadaboyev Aftondil Erkinov Rashid Zohidov Baxtiyor Abdushukurov Almaz Ulvi (Ozarbayjon) Dilnavoz Yusupova Qo'ldosh Pardayev Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon) Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA	
MATNSHUNOSLIK	
Muhammadjon Imomnazarov Olti devon muqoyasasi	3
Sohiba Madirimova "Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy" to'plamida Mutrib she'rlari	22
Ilova. Matn	38
ADABIYOTSHUNOSLIK	
Shuhrat Sirojiddinov Ahlly Sheroziy qasidasida Alisher Navoiy madhi	53
Husniddin Eshonqulov Alisher Navoiy oshiqona g'azallarining badiiy qurilishiga oid o'ziga xosliklar	69
Murtazo Saydumarov Haririy maqomalarida Qur'oniy iqtiboslar	87
Ilyos Ismoilov Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni debochasi badiiyati	101
TILSHUNOSLIK	
Samixon Ashirboyev Areal lingvistikada takson tushunchasi talqini	119

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ilyos Ismailov	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
TEXTOLOGY	
Muhammadjon Imomnazarov	
The comparison of the six diwans (poetry)	3
Sohiba Madirimova	
Mutrib's mukhammasses in the collection "Mazhmui mukhammasoti ash-shuaroi Feruzshakhiy"	22
Appendix. Text	38
LITERATURE	
Shuhrat Sirojiddinov	
The praise (madh) of Alisher Navoi in the qasida by Ahli Shirazi	53
Husniddin Eshonkulov	
Peculiarities of the artistic construction of Alisher Navoi's romantic ghazals	69
Murtazo Saydumarov	
Qur'anic quotes in Hariri maqamats	87
Ilyos Ismoilov	
The poetry of the preface (debacha) of Alisher Navoi's epic "Sadd-i-Iskandari"	101
LINGUSTICS	
Samikhon Ashirboev	
The interpretation of the concept of taxon in areal linguistics	119

MATNSHUNOSLIK**TEXTOLGY**

Olti devon muqoyasasi (“Badoyi’ ul-bidoya”ning yangi topilgan Tehron nusxasi asosida)

Muhammadjon Imomnazarov*

Abstrakt

Alisher Navoiy hayoti va ijodini tadqiq etish, asarlari mazmunini yoritish hamisha mashaqqatli va dolzarb vazifa. Shubhasiz, bunday ulkan vazifani matnshunoslik va manbashunoslikka oid tadqiqotlarsiz bajarib bo’lmaydi. Alisher Navoiy – asarlarining qo’lyozmalari bugungi kunga qadar deyarli to’liq yetib kelgan kam sonli ijodkorlardan hisoblanadi. Lekin Navoiy asarlari matni hanuz mukammal bir holga keltirilgan emas. Xususan, bugungi kunda Alisher Navoiy lirik merosining matnshunoslik tadqiqini amalga oshirish dolzarbligini saqlab turibdi.

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning olti devoni: “Ilk devon”, “Oqquyunli muxlislar devoni”, “Badoyi’ ul-bidoya”ning ilk protodevoni bo’lgan Parij nusxasi, shoir hayotligida ko’chirilgan va bizga ma’lum oxirgi variant bo’lmish Toshkent nusxasi, “Navodir un-nihoya”ning Abdujamil kotib ko’chirgan (“Mukammal asarlar to’plami”ning 2-jildi sifatida nashr etilgan) nusxasi hamda yangi topilgan Tehron nusxasi qiyosiy tahlil etilgan. Mazkur devonlarning tarkibi va tuzilishi muqoyasa qilinib, zarur xulosalar chiqarilgan va Navoiy lirikasini davrlashtirishga oid qarashlarga munosabat bildirilgan.

Kalit so’zlar: *Alisher Navoiy, qiyos, devon, tasnif, qo’lyozma, matn, g’azal.*

---

* Muhammadjon Imomnazarov – filologiya fanlari doktori, professor, Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti, Xorijiy Sharq xalqlari adabiyoti va qiyosiy adabiyotshunoslik kafedrası.

e-pochta: imomnazarovm@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6959-3970

Kirish

1961-yili zahmatkash matnshunos Hamid Sulaymon ulug' bir ishni nihoyasiga yetkazdi – Alisher Navoiy lirik merosining ilk matnshunoslik tadqiqini amalga oshirdi. Ishning samarasi sifatida “Xazoyin ul-maoniy” tarkibiga kirgan 4 devon 1959-1960-yillari kirill alifbosida to'liq nashr etildi. Keyinchalik 15 jildlik tarkibida “Devoni Foni” ham bosilib chiqdi. Hamid Sulaymon tadqiqotining eng katta yutug'i va yangiligi, bizning nazarimizda, Alisher Navoiy lirik merosining davrlashtirilishi edi.

Professor Hamid Sulaymon o'z tadqiqotida “Xazoyin ul-maoniy” tarkibidagi devonlarga she'rlarning taqsimlanishi bu she'rlar yaratilish davrining haqiqiy xronologiyasi emasligini manbalar asosida aniqlab, Alisher Navoiyning o'z qo'li bilan tuzilgan ilk devonlari – “Badoyi' ul-bidoya” va “Navodir un-nihoya”ning muallif hayotligida ko'chirilgan turli nusxalaridagi barcha she'rlarning janrlar bo'yicha aniq hisobini jadval tarzida keltirib, keyingi qiyosiy tadqiqotlarga keng yo'l ochdi. Matnshunos olim keyinroq Sankt-Peterburgda Saltikov-Shedrin nomidagi Davlat xalq kutubxonasida saqlanuvchi “Ilk devon”ning faksimil nusxasini nashr ettirdi. Keyinchalik ustozning izidan taniqli adabiyotshunoslarimiz Y. Is'hoqov va Dilorom Salohiyar shu yo'nalishda o'z tadqiqotlarini yaratdilar.

Hamid Sulaymon o'z tadqiqotida “Badoyi' ul-bidoya” devonining shoir hayot paytida shakllantirilgan 4 nusxasi – 1) 1480-yilda ko'chirilgan qo'lyozma (Parij nusxasi, Milliy kutubxona, inv. № 746), 2) 1482-yilga oid qo'lyozma (London nusxasi, Britaniya muzeyi, inv. № 401, 887-hijriy, 231 varaq), 3) 1484-yilgi qo'lyozma (Boku nusxasi) va 4) 1486-yilda ko'chirilgan qo'lyozma (Toshkent nusxasi) haqida ma'lumot bergan.

So'nggi yillarda izlanuvchan olim, filologiya fanlari doktori Aftondil Erkinov sa'y-harakatlari bilan ayni shu devonning yana ikki qo'lyozmasi aniqlandi. Bular shu devonning yangi aniqlangan **Tehron nusxasi** (Eron, Islom sho'ro majlisi kutubxonasi, 14197-raqamli qo'lyozma - hijriy 888-yil, safar oyi / melodiy 1483-yil, mart-aprelda ko'chirilgan) va yana shu devonning **Istanbul nusxasi** bo'lib, keyingi qo'lyozma 1485-yilda ko'chirilganligi aniqlangan [Эркинов 2018, 51-57; Турдалиев ва Эркинов 2018, 57-62].

Demak, bugun jahon ilmiy jamoatchiligi ixtiyorida shoirning o'z qo'li bilan tuzgan birinchi devonining turli yillarda ko'chirilgan 6ta qo'lyozmasi mavjud bo'lib, ulardan 3tasi 1480-1483-yillarda, ya'ni Alisher Navoiy ijodiy takomilining birinchi bosqichida –

“Xamsa” dostonlari yozila boshlanguncha oqqa ko‘chirilgan. Bizning qo‘limizda hozircha bu uch devondan biri – 1482-yilda ko‘chirilgan London nusxasi yo‘q. 1480-yilda ko‘chirilgan Parij nusxasi haqida alohida maqolamiz chop etilganligini hisobga olib, endi shoir o‘z dostonlarini yozishga kirishgan 1483-yilda tuzilgan **Tehron qo‘lyozmasi** atrofida so‘z yuritishni boshlaymiz. Bu qo‘lyozmaga oid umumiy ma‘lumotlar Aftondil Erkinov maqolasida bor [Эркинов 2018, 51-57].

“Badoyi’ ul-bidoya” devonining shoir hayot paytida shakllantirilgan 6 nusxasida keltirilgan g‘azallar soni barchasida bir-biridan farq qiladi. Eng ko‘pi birinchi ko‘chirilgan Parij nusxasida – 731 g‘azal (bizning keyingi hisobimizda g‘azal 735ta chiqdi. Yana aniqlash kerak). Keyingi London nusxasida – Hamid Sulaymon ma‘lumotlariga ko‘ra faqat 571 g‘azal keltirilgan, ya‘ni bir devonning o‘rtada 2 yillik tafovut bilan ko‘chirilgan nusxalari orasidagi tafovut 160 g‘azalni tashkil etadi. Ammo buning evaziga London nusxasiga 1480-yilgi qo‘lyozmada mavjud bo‘lmagan 3 tarje‘band, 3 mustazod, 4 muxammas, 2 musaddas, 41 qit‘a kiritilgan bo‘lib, ruboiy, muammo, chiston, tuyuq, fardlar soni ham sezilarli darajada ko‘paytirilgan. “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasida mavjud bo‘lib, devonning keyingi nusxalaridan tushib qolgan g‘azallarning aksariyati ikkinchi devon “Navodir un-nihoya” tarkibiga kiritilgan. “Badoyi’ ul-bidoya”ning yangi aniqlangan **Tehron nusxasida**, aniqlashimiz bo‘yicha, 618 g‘azal mavjud. Demak, 1 yil o‘tib ko‘chirilgan bu nusxada London nusxasiga nisbatan g‘azallar soni 47 taga ko‘paygan, ammo Parij nusxasiga qaraganda 113 g‘azal kam. Devonning 1484-yilda ko‘chirilgan Boku nusxasida, yana Hamid Sulaymon ma‘lumotlariga tayansak, 603 g‘azal, ya‘ni Tehron nusxadan biroz (15taga) kamaygan, yangi topilgan Istanbul nusxasi (hijriy 889, milodiy 1484/85-yillar) nuqsonli bo‘lgani tufayli (orada varaqlar tushib qolgan) undagi g‘azallar miqdori haqida aniq xulosa chiqarish qiyin [Турдалиев ва Эркинов 2018, 57-62]. “Badoyi’ ul-bidoya”ning ko‘chirilgan yillariga ko‘ra shoir hayotligida kitobat qilingan oxirgi qo‘lyozmasi – Toshkent nusxasi – 1486-milodiy yilga (hijriy 891-yil) to‘g‘ri keladi. Undagi g‘azallar soni 657ta. Devonning turli nusxalaridagi boshqa she‘riy janrlar miqdorida ham farqlar mavjud. Bir devonning turli yillarda ko‘chirilgan nusxalari orasidagi bunday o‘zgarishlarni qanday izohlash mumkin?

Parij nusxasiga oid maqolamizda bu nusxada bor, Toshkent nusxasida yo‘q 79 g‘azalning birinchi misralari ro‘yxatini keltirgan edik [Имомназаров 2018, 16-24]. Shulardan 76tasi keyincha

“Navodir un-nihoya” tarkibiga kiritilgan. Yana o’sha maqolada tilga olingan har ikki nusxada ham uchramagan, ammo “Mukammal asarlar to’plami”ning 1-jildiga kiritilgan 27 g’azalning dastlabki misralarini keltirib, ulardan 14 g’azal “*Navodir un-nihoya*” devoni tarkibida ham uchrashini ta’kidlab o’tgan edik. Demak, ushbu ro’yxatdagi 13 g’azal devonning London va Boku nusxalarida uchrashi mumkin.

Asosiy qism

“Olti devon muqoyasasi” deganda biz ayni paytda qo’limizda mavjud bo’lgan “Ilk devon”, “Oqquyunli muxlislar devoni”, “Badoyi’ ul-bidoya”ning ilk protodevoni bo’lmish Parij nusxasi, shoir hayotligida ko’chirilgan bizga ma’lum oxirgi varianti bo’lmish Toshkent nusxasi, “Navodir un-nihoya”ning Abdujamil kotib ko’chirgan (“Mukammal asarlar to’plami”ning 2-jildi sifatida nashr etilgan) nusxasi hamda yangi topilgan Tehron nusxasining ilk qiyosiy tahlilini nazarda tutmoqdamiz.

Bu qiyosiy tahlildan qanday natijalarga erishish mumkin? Shu kungacha mavzuga oid nashr etilgan maqolalarimizda – “Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligining dolzarb masalalari”, “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasi”, “Uch devon muqoyasasi (Alisher Navoiy she’riyatida lirik janrlar xronologiyasiga doir)”, “XXI asr navoiyshunosligi: metodologiya muammolari” – XXI asr boshlariga kelib shu yo’nalishda yig’ilib qolgan muammolar tahlil qilingan va ularning ba’zilariga yechimlar izlangan edi [Имомназаров 2017, 6-10; 2018, 12-17; 2019, 13-19]. Biz hanuzgacha Hamid Sulaymon birinchi bor qisqacha tavsif qilgan London nusxasi matnini qo’lga kiritishga muvaffaq bo’lmadik. Tehron nusxasi ayni shu nusxadan keyin ko’p o’tmay kitobat qilingan. Unda 1482-yili ko’chirilgan matnga nisbatan g’azallar miqdori birmuncha oshgan, ammo baribir 1480-yil nusxasidan sezilarli darajada kam. Yangi topilgan nusxadagi eng asosiy yangilik shundaki, “Badoyi’ ul-bidoya”ning bu nusxasi shoir lirik merosining boshqa janrlarini aks ettirishda Parij nusxasidan keskin farq qilib, London, Boku va Toshkent nusxalari bilan to’la uyg’un keladi. Bu holat bizning oldingi maxsus maqolamizda 1480-yil nusxasi shoir tomonidan keyincha rad qilingan protodevon ekanligi haqidagi xulosamizni yana bir marta tasdiqlashga xizmat qiladi. Bu – birinchi natija.

Albatta, 1482-yil va undan keyin ko’chirilgan nusxalar orasida ba’zi juz’iy farqlar ham bor. Bular, asosan, turli lirik janrlardagi she’rlarning miqdoriga oid. Masalan, Hamid Sulaymon jadvallaridagi ma’lumotlarga ko’ra London nusxasida 571 g’azal, 3 mustazod,

4 muxammas, 2 musaddas, 3 tarje'band, 41 qit'a, 78 ruboiy, 10ta lug'z, 52 muammo, 10 tuyuq, 42 fard mavjud. Boku nusxasida g'azal 603ta, muxammas 5ta, ruboiy 62ta, fard 48taga o'zgargan bo'lib, qolgan janrlar miqdori oldingi nusxadan farq qilmaydi. Toshkent nusxasida 657 g'azal, 83 ruboiy, 50 fard mavjud bo'lib, qolgan janrlar sanog'i London va Boku nusxalari bilan bir xil. Tehron nusxasida esa g'azallar soni 618ta, yana 3 mustazod, 4 muxammas, 2 musaddas, 3 tarje'band, 49 qit'a, 79 ruboiy, 10 lug'z, 53 muammo, 10 tuyuq, 51 fard mavjud. Demak, London nusxasiga nisbatan g'azallar 47taga, qit'a 8taga, ruboiy 1taga, muammo ham 1taga, fard 9taga ko'paygan, qolgan janrlar miqdori o'zgarmagan.

Oldinroq "Ilk devon" va "Oqquyunli muxlislar devoni" "Badoyi' ul-bidoya"ning Parij nusxasi bilan solishtirilganda ma'lum bo'lishicha [Имомназаров 2018, 12-17], har uch devonda 45ta g'azal qaytarilgan, 1- va 3-devonlarda qaytarilgan g'azallar 117ta, 2- va 3-devonlar uchun umumiy bo'lgan g'azallar miqdori 205ta (demak, "Oqquyunli muxlislar devoni"dagi 19ta g'azal "Badoyi' ul-bidoya"ning ilk variantiga kirmagan¹). Biz MAT 1-jildiga tayangan holda 5 devondagi g'azallarning qiyosiy ro'yxatini tuzib chiqdik. Uning asosida quyidagi natijalar ma'lum bo'ldi.

Birinchidan, "Badoyi' ul-bidoya"ning biz tahlilga tortgan har uch nusxasida va MAT 1-jildida quyidagi 12 g'azal o'zgarishsiz kelmoqda:

- №1 – *Ashraquat min aksi shamsil-ka'si anvorul-xudo,*
- №2 – *Zihi husnung zuhuridin tushub har kimga bir savdo,*
- №3 – *Ey, mus'hafi ruxsoring azal xattidin insho,*
- №4 – *Ey, hamd o'lub mahol fasohat bila sanga,*
- №5 – *Yo rab, ulus nihoni emastur nihon sanga,*
- №6 – *Ey, nubuvvat xaylig'a xotam bani Odam aro,*
- №7 – *Zihi javlongahing aflok uza maydoni "av adno",*
- №8 – *Zihi hiloling o'lub oy boshig'a tiyg'i balo,*
- №9 – *Har gadokim, bo'ryoyi faqr erur kisvat anga,*
- №10 – *Falak nilufaridin chashmayi mehr o'ldi gar paydo,*
- №11 – *Manga ne manzilu ma'vo ayon, ne xonumon paydo,*
- №12 – *Ham ramad tekkan ko'zungga jismi bemorim fido,*

---

¹ Maqolada "Oqquyunli muxlislar devoni"dagi g'azallar sonini 223ta deb ko'rsatgan edik, devonning kirill yozuvidagi nashri signal variantida 222ta g'azal berilgan bo'lib, asl nusxadagi ikki g'azal tushib qolgan ekan, bu xato tuzatilgach, 2- va 3-devonlar uchun umumiy bo'lgan g'azallar miqdori maqolada keltirilgandek 203ta emas, balki 205ta bo'lib chiqdi.

Parij va Toshkent nusxalari to № 19gacha o'zgarishsiz keladi, ammo Tehron nusxasidagi g'azallar tartibi № 13 dan o'zgara boshlaydi:

- №13 – №21 – *Nuqtayi mushkdur bu yo xoli aning jabin aro,*
№14 – №29 – *Ey, alifdek qomating mili buzulg'on jon aro,*
№15 – №32 – *Mehnat o'qidin qabaqdek qolmisham afg'on aro,*
№16 – №45 – *Kimki ko'rsa mushki nob ul sunbuli serob aro,*
№17 – №31 – *Vahki, rasvomen yana devonavu oqil aro,*
№18 – №13 – *Zavraq ichra ul quyosh sayr aylamas Jayhun aro,*
№19 – №37 – *Ey, alifdek rost qadding hasrati jonlar aro,*

MAT 1-jildidagi №20 – *Savodi xoli aning la'li ruhparvar aro,* deb boshlangan Toshkent nusxasi bilan muvofiq keluvchi g'azal Parij nusxasida ham, Tehron nusxasida ham uchramaydi.

MAT 1-jildidagi keyingi № 21– 45 g'azallar tartibi ham Toshkent nusxasi bilan muvofiq keladi, № 21dan boshlab to № 29gacha Parij nusxasida bir tartib raqamiga kamaygan holda davom etadi:

№21 – №20 – №44 – *Ming zaxm urdi xanjari ishqing bu tan aro,*

№22 – №21 – №41 – *Necha ko'nglum yora bo'lsa, rahm qilmas yor anga,*

№23 – №22 – №22 – *Ul parivashkim, bo'lubmen zoru sargardon anga,*

№24 – №23 – №24 – *Sinsa ko'nglumda o'qung surtub isig' qondin anga,*

№25 – №24 – №14 – *Chin kiyigi desam ko'zin, vah nedurur itob anga,*

№26 – №25 – №30 – *Ko'rgali husnungni zoru muftalo bo'ldum sanga,*

№27 – №26 – №27 – *Qahring o'lsa barcha ishimdin malolattur sanga,*

№28 – №27 – №38 – *Iydi ruxsoring ko'rub, bo'ldi ulus hayron sanga,*

№29 – №28 – №28 – *Javru zulming garchi o'lmaklik nishonidur manga,*

MAT 1-jildi va Toshkent nusxasida – “Ul malohat ganji¹ hajrida buzug' maskan manga” (№30) deb boshlanuvchi g'azal yana Parij va Tehron nusxalariga kirmay qolgan. Keyingi g'azallar MAT

---

¹ MAT 1-jildida bu so'z “*kunji*” deb xato berilgan.

1-jildi va Toshkent nusxasida o'zaro muvofiq davom etadi, Parij nusxasida endi tartib raqami 2 nomerga oqsab keladi:

№31 – №29 – №36 – *Vahki, ishqing zohir etsam vahm erur o'lmak manga,*

№32 – №30 – №23 – *Agarchi yo'q talabingdin dame qaror manga,*

№33 – №31 – №25 – *Lablaringdin garchi qon yutmoq damodamdur manga.*

№34 – №32 – №26 – *To seningdek qotili xunxoraye bordur manga,*

№35 – №33 – №33 – *Labing sori tokim nazardur manga,*

№36 – №34 – №34 – *Shahr bir oy furqatidin baytul-ahzandur manga,*

№37 – №35 – №39 – *Menmudurmenkim sening vasling muyassardur manga.*

MAT 1-jildi va Toshkent nusxasida navbatdagi "Ko'zlarimda ishqdin suv erdi uyqu o'rnida" deb boshlanadigan 38 tartib raqamli g'azal yana Parij va Tehron nusxalarida yo'q.

Navbatdagi "mahdi ulyo" Xadichabegimga bag'ishlangan mashhur "Behi rangidek o'lmish dardi hajringdin manga siymo" deb boshlanuvchi g'azal har uch nusxada (№39 – №36 – №23) uchraydi, ammo undan keyingi quyidagi 3 g'azal:

№40 – *Yor aksi chunki aylar jilva may ko'zgusida,*

№41 – *Kimsa hargiz ko'rmadi chun ahli davrondin vafo,*

№42 – *Mir'oti husnung tiyradur bu ohi dardolud aro* – faqat Toshkent nusxasida mavjud bo'lib, Parij va Tehron nusxalarida uchramaydi.

Keyingi 3 g'azal esa barcha 5 nusxada ("Badoyi' ul-bidoya"ning Toshkent, Parij, Tehron nusxalari va "Ilk devon", "Oqquyunli muxlislar devoni") keltiriladi:

№43 – №37 – №20 – №39 – №5

Yer tutar ko'nglumda gardundin judo bo'lg'on balo,

№44 – №38 – №40 – №30 – №11

Orazu xolingni bir dam ko'rmasam, ey dilrabo,

№45 – №39 – №35 – №7 – №19

Ravshandururki, mehr yuzungdin olur safo.

Va, nihoyat, MAT 1-jildida 46-tartib raqami ostida kelgan "Zor jismimg'a xadanging zaxmidin ortar navo" misrasi bilan boshlanuvchi g'azal endi Toshkent nusxasida uchramaydi va shundan boshlab MAT 1-jildi bilan Toshkent nusxasi o'rtasida tartib raqamidagi muvofiqlik buziladi. Endigi ro'yxatda Toshkent nusxasining tartib raqami MAT

1-jildidan bir raqamga kechika boshlaydi. Masalan, *“Yor dardim soʻrmayin koʻnglumni mahzun qildilo”* misrasidan boshlanuvchi gʻazal MAT 1-jildida №47, Toshkent nusxada №46, Parij nusxasida №41, Tehron nusxasida №16 tartib raqami ostida keladi. Keyingi gʻazallar xuddi shu tartibda (5-qator “Ilk devon”):

№48 – №47 – №42 – №17 – №31

Sorigʻ ogʻriq boʻldum, ey soqiy, xazoni hajr aro,

№49 – №48 – №43 – №18

Koʻnglum oʻrtansun agar gʻayringga parvo aylasa,

№50 – №49 – №44 – №19

Qosidekim yordin bir soʻz rivoyat aylasa,

№51 – №50 – №45 – №43 – №34

Bagʻir xunobidin zaʼf oʻldi gʻolib xasta jonimgʻa,

№52 – №51 – №46 – №46 – №48

Ne navo soz aylagay bulbul gulistondin judo.

Qofiyasi “alif” harfi bilan tugallanuvchi gʻazallar MAT 1-jildida 52ta, Toshkent nusxasida 51ta, Parij nusxasida 46ta, Tehron nusxasida ham 46ta. “Ilk devon”da bu roʻyxat 49tani, “Oqquyunli muxlislar devoni”da esa 22tani tashkil qiladi.

“Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch nusxasida *“Ey, mus’hafiruxsoring azal xattidin insho”* deb boshlanuvchi 3-tartib raqamli gʻazal “Oqquyunli muxlislar devoni”da *“Ey, safhai ruxsoring azal xattidin insho”* shaklida birinchi boʻlib kelgan. №13 – №21 – Nuqtayi mushkdur bu yo xoli aning jabin aro deb boshlanuvchi gʻazal esa bu devonda №4 boʻlib keladi. №14 – №29 – raqamli gʻazal 7-tartib raqamida *“Ey, alifdek qomating mili duzulmush jon aro”* shaklida beriladi. *“Ey, alifdek rost qadding hasrati jonlar aro”* deb boshlanuvchi №19 – №37 – raqamli sheʼr esa Oqquyunlilar tuzgan devonda 20-tartib raqami ostida keladi.

“Ilk devon”dagi “Iloho, podishoho, kirdigoro” deb boshlanuvchi 1-gʻazal na “Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch nusxasida, na “Navodir un-nihoya”da uchramaydi. Bu gʻazal shoir oʻzi tuzgan devonlardan faqat “Xazoin ul-maoniy” tarkibidagi birinchi devon boʻlmish “Gʻaroyib us-sigʻar”dagina 5-tartib raqami bilan keltirilgan. Buning sababi balki “Badoyi’ ul-bidoya”ning boshlanishiga “Ashraquat” gʻazalining qoʻyilishi bilan bogʻliqdir. Chunki bu gʻazal shoir tomonidan oʻzi tuzgan birinchi devon uchun maxsus yozilganligi aniq sezilib turadi. “Ilk devon”dagi *“Zihi javlongahing...”* deb boshlanuvchi 2-gʻazal *“Badoyi’ ul-bidoya”*ning har uch nusxasida №7 oʻrindan joy olgan. *“Har gadokim...”* deb boshlangan 3-gʻazal “Badoyi’ ul-bidoya” qoʻlyozmalarida 9-tartib raqami ostida keladi.

Ayni shu g'azal mazmuniga oid masalada bir jiddiy muammo bor. Ma'lumki, "Ilk devon" hijriy 870 (milodiy 1465-1466) yili mashhur xattot Sultonali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan deb hisoblanadi. Ammo she'r mazmuni, ayniqsa, uning oxirgi 5 bayti har qanday e'tiborli insonda ishtiboh uyg'otadi:

*Shohg'a shahlig' musallamdur, agar bo'lg'ay mudom
Shohlig' tarkin qilib, darvesh o'lur niyat anga.
Mumkin ermas shahlar ichra buyla niyatlig', magar
Shohi G'oziykim, muyassar bo'ldi bu davlat anga.
Shohlar darveshiyu darveshlar shohiki, bor
Shohlig' surat anga, darveshlik siyrat anga.
To shahu darvesh bo'lg'ay, aylagil, yo rab, ayon
Shohdin xizmat anga, darveshdin himmat anga.
Gar Navoiy so'z uzatti, faqrdin ermas demang,
Bo'lmag'uncha hukm shahdin, qayda bu jur'at anga?*

She'rning birinchi qismi – 8 bayt davomida jamiyatdagi ikki bir-biriga zid toifa vakili shoh va darvesh qiyoslanadi va birinchisidan ikkinchisi yuqori qo'yiladi. Ammo 9-baytdan boshlab shoir o'z qarashlariga isloh kiritadi, ya'ni hukmdorlik va ma'naviy yuksaklik bir kishida birlashishi mumkin va buning yagona misoli *Shohi G'oziy*, ya'ni shoirning yoshlikdan qadrdon do'sti va hamfikri bo'lmish Husayn Boyqaro ekanligi ochiq e'tirof etiladi. Savol tug'iladi: axir devon ko'chirilgan hijriy 870, milodiy 1465-1466-yillari Hirot taxtida Abusaid mirzo o'tirgan edi-ku, Husayn Boyqaroning *Shohi G'oziy* unvonu u Hirotni egallab Xuroson taxtiga o'tirganidan so'ng joriy bo'lgan emasmidi? Bu savol meni anchadan buyon qiynab kelayotgan edi, ushbu maqolani yozish jarayonida yana "Ilk devon"ning 1968-yilda Hamid Sulaymon nashr ettirgan faksimilesini qo'lga oldim. Xayollar og'ushida kitobni varaqlar ekanman, birdan yarq etib 505-506-yillar ilgari ko'chirilgan kitobning bir sahifasi o'z rangiga ko'ra boshqa barcha sahifalaridan keskin farq qilib turganligi diqqatimni jalb etdi. Avvallari shunga e'tibor qilmagan ekanman. Bizgacha etib kelgan qo'lyozmaning barcha sahifalari odatiy sarg'ish tusda bo'lsa, ayni ko'pchilikda ishtiboh uyg'otadigan 3-tartib raqamli g'azal ko'chirilgan sahifa (3a) asosi ko'kimtir rangda ekan. Diqqat bilan yana qarab chiqdim, bunday keskin o'zgarish qo'lyozmaning boshqa biron sahifasida kuzatilmaydi. Demak, ushbu sahifadagi yozuv yuvilgan, so'ng matn qayta yozib chiqilgan, degan xulosaga keldim. Sababi tushunarli. Alisher Navoiy o'zining yaqin do'sti va hamfikri bo'lgan temuriy shahzodadan umidlari katta edi va uning Hirot taxtiga o'tirishi shoir uchun ayni muddao bo'lgan.

Sultonali Mashhadiy haqida Mirzo Boburning yozganlari ham shuni ko'rsatadiki, bu davrda iste'dodli xattot har ikki do'st uchun ham qadrli bo'lgan. Shunday sharoitda yaqin do'sti ijod namunalari aks etgan devonning boshlanish qismida shoh va darveshni bir-biriga zidlashtirish va darveshni shohdan ulug' bilish mazmunidagi g'azal joy olishi, albatta, yangi taxtga o'tirgan hukmdorga o'ta hurmatsizlik bo'lur edi. Ammo agar shu ruhdagi g'azal yuqorida keltirilgan misralar bilan yakunlansa, butkul boshqacha ruh kasb etar va yosh shoir orzulariga ham muvofiq tushishi tabiiy edi. Demak, matnshunoslikda har bir eng arziyas tuyulgan jihatga ham jiddiy e'tibor talab etilar ekan.

Qiyosiy tahlilni davom ettiramiz. "Ilk devon"dagi "*Ul parivashkim...*" deb boshlanuvchi 4-g'azal yuqorida keltirilgandek, MAT 1-jildi va Toshkent nusxasida №23, Parij va Tehron nusxalarida №22 tartib raqamlarida, "*Oqquyunli muxlislar devoni*"da esa №13 tartib raqami ostida keladi. 5-g'azal ("*Sinsa ko'nglumda o'qung*") Toshkent nusxasida №24, Parij nusxasida №23, Tehron nusxasida №24 tartib raqamlarida uchraydi. 6-g'azal ("Ey, etti manzar tarhig'a...") "Badoyi' ul-bidoya"ning biz qiyoslayotgan nusxalarining hech qaysisida uchramaydi.

"Ilk devon"dagi №7, 30, 31, 34, 39 g'azallar qiyosi yuqorida keltirilganini hisobga olib, "Ilk devon" va "Oqquyunli muxlislar devoni"da mavjud bo'lgan keyingi g'azallarni "Badoyi' ul-bidoya"ning Parij, Tehron va Toshkent nusxalari bilan tartib raqamlariga ko'ra qiyoslashni endi ixchamlashtirib ro'yxat tarzida keltiramiz (1-tartib raqami "Ilk devon"ga, 2, 3, 4-lari tartib bilan Toshkent, Parij, Tehron nusxalariga va 5 – "Oqquyunli muxlislar devoni"ga tegishli¹):

№10 – (*Necha ko'nglum...*) – №23 – №22 – №22.

№14 – (*Agarchi yo'q...*) – №32 – №30 – №23 – №9.

№19 – (*Mir'oti husnang...*) – №42 (faqat BBning Toshkent nusxasida).

№21 – (*Savodi xoli aning...*) – №20 (faqat Toshkent nusxasida).

№28 – (*Manga ne manzilu...*) – №11 (BBning har uch nusxasida).

№32 – (*Kimsa hargiz...*) – №41 (faqat Toshkent nusxasida).

№41– (*Ham ramad tekkan...*) – №12 (BBning har uch nusxasida).

№47– (*Zor jismimg'a...*) – BBning Toshkent nusxasida yo'q. №40, №42.

---

¹ Bundan buyon matnni soddalashtirish uchun "Ilk devon"ni ID, "Oqquyunli muxlislar devoni"ni OMD, "Badoyi' ul-bidoya"ni BB deb belgilab olamiz.

№48 – (*Ne navo soz aylagay...*) – №52, №46, №46.

Demak, “Ilk devon”dagi qofiyasi “alif” harfiga tugaydigan gʻazallar 49ta boʻlib, ulardan 19tasi (№2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 14, 19, 21, 28, 30, 31, 32, 34, 39, 41, 47, 48) “Badoyi’ ul-bidoya”ning turli nusxalarida qaytariladi, qolgan 1, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 49 - tartib raqamli gʻazallar esa (30ta gʻazal) “Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch nusxasida ham uchramaydi.

Ana endi rejamizdagi **6-devon** “Navodir un-nihoya”ning Abdujamil kotib koʻchirgan nusxasiga eʼtibor qaratamiz. “Ilk devon”ning “Badoyi’ ul-bidoya” nusxalarida uchramaydigan 30 gʻazalidan nechitasi va qaysilari keyingi devon tarkibida uchraydi?

№15 – №34 – *Chogʻirgʻa tushkali yoʻqtur qaroru xob manga,*

№18 – №19 – *Telba koʻnglum yorasi hadsiz tani uryon aro,*

№19 – №25 – №42 - *Mirʻoti husnung tiyradur bu ohi dardolud aro,*

№21 – №27 – №20 - *Savodi xoli aning laʼli ruhparvar aro*

№29 – №40 – *Ul oy bu telba bila yormu ekin, oyo,*

№32 – №43 – №41 - *Kimsa hargiz koʻrmadi chun ahli davrondin vafo,*

№35 – №44 – *Oʻtgʻa solgʻil sarvni, ul qaddi mavzun boʻlmasa,*

№40 – №16 – *Xilʼatin aylabmudur ul shoʻxi siymnibar qaro,*

№42 – №37 – *Davr el sogʻarini qildi mayi nob toʻla,*

№44 – №12 – *Gul uzra xatti mushkin birla to qilding raqam paydo,*

№49 – №8 – *Mahvasho, sarvqado, lolaruxo, siymtano.*

Shunday qilib maʼlum boʻlmoqdaki, “Ilk devon”dagi qofiyasi “alif” harfiga tugaydigan 49ta gʻazaldan 11tasi “Navodir un-nihoya”ga oʻtgan ekan. Eng qizigʻi, 11 gʻazaldan 3tasi “Badoyi’ ul-bidoya”ning Toshkent nusxasida ham uchraydi. 19 gʻazal yoniga yana 8ta qoʻshilsa, 27ta boʻladi va “Ilk devon”dagi keyingi ikki devonga kirmay qolgan gʻazallar soni 22taga tushadi.

“Oqquyunli muxlislar devoni”da “alif” harfiga tugaydigan gʻazallar 21ta boʻlib, ulardan 6tasi (№5, 9, 11, 12, 13, 19) “Ilk devon”ning 39, 14, 30, 10, 4, 7 - tartib raqamli gʻazallarini takrorlaydi. “Be” harfiga tugaydigan gʻazallar “Ilk devon”da 37ta, “Oqquyunli muxlislar devoni”da 12ta, “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasida 23ta, Tehron nusxasida ham 23ta, Toshkent nusxasida 25ta.

“Ilk devon”dagi “Be” harfiga tugaydigan 37 gʻazaldan 18tasi BBning Toshkent nusxasida, 17tasi Parij va Tehron nusxasida uchraydi, yana 10ta gʻazal “Navodir un-nihoya”ga oʻtgan. “Oqquyunli

muxlislar devoni”dagi 12 g’azalning 10tasi ham “Ilk devon”dagilar. “Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch nusxasida esa 12ta g’azalning barchasi uchraydi.

“Te” harfiga tugaydigan g’azallar “Ilk devon”da 7ta, “Oqquyunli muxlislar devoni”da 3ta, “Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch nusxasida 12ta.

“Se”dan “Xe”gacha “Ilk devon”da 10ta, “Oqquyunli muxlislar devoni”da 6ta, “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasida 18ta, Tehron nusxasida ham 18ta, Toshkent nusxasida 20ta.

“Dol”dan “Zol”gacha “Ilk devon”da 10ta, “Oqquyunli muxlislar devoni”da 6ta, “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasida 9ta, Tehron nusxasida ham 9ta, Toshkent nusxasida 11ta.

“Re” harfiga tugaydigan g’azallar “Ilk devon”da 29ta, “Oqquyunli muxlislar devoni”da 38ta, “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasida 111ta, Tehron nusxasida 99ta, Toshkent nusxasida 110ta.

“Te”dan “Re”gacha “Ilk devon”dagi 56ta g’azaldan 14tasi (№87, 88, 89, 90, 91, 118, 124, 125, 131, 134, 138, 139, 140, 143) “Badoyi’ ul-bidoya”ning Toshkent (№80, 82, 83, 84, 85, 207, 189, 209, 228, 201, 184, 205, 122, 202) va Parij nusxalarida (№73, 75, 76, 77, 78, 197, 178, 199, 216, 190, 173, 194, 111, 192) 14tadan, Tehron nusxasida esa 12ta (№77, 73, 78, 79, 80, 183, 191, 170, 151, 188, 149, 196), 11tasi “Navodir un-nihoya”da (№92-100, 103-130, 108-142, 114-143, 116-190, 117-171, 120-164, 123-209, 133-167, №131 - 183 va 143-176 har ikki devonda qaytariladi). Bu orada “Oqquyunli muxlislar devoni” bilan “Ilk devon”dagi g’azallarning kesishgan joyi faqat 2ta (№87 – 35, №89 – 36).

“Badoyi’ ul-bidoya”ning har uch qadim qo’lyozmalarini qiyoslaganda “Re” harfiga tugaydigan g’azallar oxirigacha Toshkent nusxasida faqat quyidagi 3 g’azal uchramaydi:

№45 – *Zor jismimg’a xadanging zahmidin ortar navo,*

№164 – *Ul quyoshkim saltanat avji uza tobon erur,*

№188 – *Vaslidin gar bargi guldur hajrdin gar no’gi xor.*

Toshkent nusxasida mavjud, ammo Parij va Tehron nusxalarining har ikkisida hanuz uchramaydigan g’azallar birmuncha ko’proq (raqamlash 1-jild bo’yicha berildi):

№20 – *Savodi xoli aning la’li ruhparvar aro,*

№30 – *Ul malohat kunji hajrida buzug’ maskan manga,*

№38 – *Ko’zlarimda ishqdin suv erdi uyqu o’rnida,*

№40 – *Yor aksi chunki aylar jilva may ko’zgusida,*

№41 – *Kimsa hargiz ko’rmadi chun ahli davrondin vafo*

№42 – *Mir’oti husnang tiyradur bu ohi dardolud aro,*

- №58 – *Eyki ruxsoring erur xo'bu xating ham marg'ub,*
№59 – *Tiyg' ila xoki tanimni har tarafyoring kelib,*
№97 – *Girih-girih chu tugarsen — etar ayog'ingga soch,*
№98 – *Ko'rub dardim, tarahhum qilmading hech,*
№112 – *Dudi oh ermas ko'ngul uyin qaro qilg'onda dard,*
№116 – *Buki har yondin ko'kartibdur yuzumni koji dard.*

Jami 12ta g'azal.

Endi Parij va Tehron nusxalarini o'zaro qiyoslaydigan bo'lsak, quyidagicha manzara hosil bo'ladi. Avvalo MAT 1-jildidagi dastlabki 140 g'azalning 128tasida har ikki qo'lyozmada tartib raqamlari o'zgarsa-da, g'azallar o'zgarishsiz qaytariladi. Ammo 141-g'azaldan boshlab Tehron nusxasidagi g'azallar soni Parij nusxasidan ortda qola boshlaydi, ya'ni quyidagi g'azallar Tehron qo'lyozmasida umuman uchramaydi:

- №141 – *Ul malohat sham'idin mundoqki jismim yonadur,*
№153 – *Ikki ko'zumki dardu balo jo'yboridur,*
№156 – *Qatlima tiyg' o'lgalikim charx ishi ozordur*
№162 – *Chiqti ov azmig'a javlon aylab ul chobuksuvor,*
№165 – *Telba ko'nglum, vahki, har soat birov sori borur,*
№189 – *Bag'rimni tiyg'i hajar ila yuz pora qildilar,*
№190 – *Ulki, yuz mendek jahonda volavu shaydosi bor,*
№193 – *Kecha har kavkab ko'rungach, yodima oyim kelur,*
№196 – *Ikki zulfung xasta ko'nglumga qarong'u kechalar,*
№199 – *Kunduz ul xurshidi raxshondin ko'zumda yosh erur,*
№202 – *Ul o'tlug' chehrag'a zarbaft xil'at ne yaroshibdur,*
№205 – *Bukim, ko'ngulning ul oysiz ne sa'b holati bor,*
№207 – *Tovushkim uy toshidin kelsa, dermen bag'ri toshimdur*
№210 – *Chun meni majnun boshin atfol toshi sindurur,*
№212 – *Sham' ul oy hajrida har tun kuymagim ogohidur,*
№216 – *Birov g'ami yana ko'nglumga qo'zg'olon soladur,*
№218 – *Bargi nay to'n ichida nol kibi beli nihondur,*
№219 – *Har kishikim, bir so'z ul badmehrdirin taqriri bor.*
№222 – *Beli-yu og'zi ko'rur-ko'rmasda chun pinhon erur,*
№223 – *Yuza gulchehra soqiyning tarab hukmig'a tug'rodur,*
№224 – *Dud yanglig' dema ko'nglum ohi dardoludidur,*
№227 – *Orazing husnun fuzun qilg'on hiloliy qosh erur,*
№228 – *Netib tuz etay qadkim — jismimda shikanlardur,*
№230 – *Ne ajab, har yon meni majnun boshida yoralar,*
№231 – *Boshtin-ayog' yalang tanim uzrakim toza dog' erur.*

Jami 25ta g'azal.

Quyidagi g'azal Tehron qo'lyozmasidagina mavjud va nafaqat

Toshkent nusxasida, balki Parij nusxasida ham uchramaydi:

№164 – *Ul quyoshkim saltanat avji uza tobon erur.*

Xulosa

Ushbu dastlabki qiyosiy tahlillardan qanday xulosalarga kelish mumkin? Avvalo, Tehron nusxasining Parij va Toshkent nusxalaridan farqlanishi borasida. Ko'rdikki, 13-g'azaldan boshlab 1483-yilda ko'chirilgan qo'lyozmadagi she'rlarning tartib raqamlari 1480 va 1486-yillardagilardan keskin farq qila boshlaydi. Shundan taxmin qilish mumkinki, Tehron qo'lyozmasi shoirning tahriri ostida ko'chirilgan emas. Bu farazga aniqlik kiritish uchun, albatta, London nusxasini ko'rish kerak bo'ladi. Ammo Parij va Toshkent nusxalaridagi tartibning umumiyligidan kelib chiqqanda 1482-yilda ko'chirilgan London qo'lyozmasi ham asosan shu tartibga muvofiq bo'lsa kerak, degan tasavvur haqiqatga yaqin tuyuladi.

Ikkinchidan, 1983-yilgi qo'lyozma 1486-yilgi nusxadan ko'ra mundarijasiga ko'ra (g'azallar tartibiga emas) 1980-yilga nusxaga yaqin turadi (dastlabki 140 g'azalda to'liq mos keladi).

Uchinchidan, 141 g'azaldan boshlab, to 232 g'azalgacha Tehron nusxasida Parij nusxasidan 25 g'azal kam uchrashi 1983-yilgi qo'lyozmaning Parij nusxasidan emas, balki hozir bizning qo'limizda mavjud bo'lmagan 1980-yilgi London nusxasidan ko'chirilganlik ehtimolini kuchaytiradi.

To'rtinchidan, Parij nusxasidagi 129-(MAT 1-jildida 141) g'azaldan to 218- (MAT 1-jildida 232-) g'azalgacha Tehron nusxasiga kiritilmagan 25ta she'rdan quyidagi 16tasi keyinchalik "Navodir un-nihoya" tarkibiga kiritilgani ma'lum bo'ldi (1-raqam MAT 1-jildi bo'yicha, 2-raqam 746-qo'lyozmada, 3-raqam "Navodir un-nihoya"da):

№153 – №141 – №201 – *Ikki ko'zumki dardu balo jo'yboridur,*

№156 – №144 – №188 – *Qatlima tiyg' o'lgalikim charx ishi ozordur*

№193 – №179 – №236 – *Kecha har kavkab ko'rungach, yodima oyim kelur,*

№196 – №182 – №182 – *Ikki zulfung xasta ko'nglumga qarong'u kechalar,*

№199 – №185 – №237 – *Kunduz ul xurshidi raxshondin ko'zumda yosh erur,*

№202 – №188 – №208 – *Ul o'tlug' chehrag'a zarbaft xil'at ne yaroshibdur,*

№205 – №192 – №176 – *Bukim, ko'ngulning ul oysiz ne sa'b*

holati bor,

№207 – №193 – №189 – *Tovushkim uy toshidin kelsa, dermen bag'ri toshimdur,*

№210 – №196 – №241 – *Chun meni majnun boshin atfol toshi sindurur,*

№212 – №198 – №207 – *Sham'ul oy hajrida har tun kuymagim ogohidur,*

№216 – №202 – №205 – *Birov g'ami yana ko'nglumga qo'zg'olon soladur,*

№219 – №205 – №173 – *Har kishikim, bir so'z ul badmehrdin taqriri bor.*

№222 – №208 – №242 – *Beliyu og'zi ko'rar-ko'rmasda chun pinhon erur,*

№224 – №210 – №210 – *Dud yanglig' dema ko'nglum ohi dardoludidur,*

№228 – №214 – №216 – *Netib tuz etay qadkim — jismimda shikanlardur,*

№230 – №216 – №183 – *Ne ajab, har yon meni majnun boshida yoralar.*

Jami: 16 g'azal.

Bunga qo'shimcha MAT 1-jildidagi №230 bilan №277 orasida yana Parij nusxasida mavjud, ammo Tehron nusxasiga kiritilmagan quyidagi g'azallarni ham qo'shsak (1-raqam MAT 1-jildi, 2-raqam Parij nusxasi, 3-raqam "Navodir un-nihoya"):

№244 - №229 - №244 - *Bo'ldi shomu jong'a ul oy hajridin qayg'u hanuz,* №248 - №233 - №244 - *Sarvqadlar agar biru gar yuz,*

№250 - №235 - №272 - *Ul pari ko'yida men devonani band aylangiz,*

№253 - №238 - №259 - *Onsiz o'lmoq erur o'lmoq jonsiz,*

№266 - №251 - №286 - *Meni men istagan o'z suhbatig'a arjumand etmas,*

№269 - №254 - №285 - *Gar meningdur yor lo'li bo'lsa shoh etmon havas,*

№273 - №257 - №319 - *Yozuqsiz, jurmsiz bedod etar fosh,*

№275 - №260 - №329 - *Manga emdi sarz ila gul muddaosi qolmamish.*

Jami: 8 g'azal.

Ushbu ro'yxatga «*Badoyi' ul-bidoya*»ning Parij nusxasi» maqolasida keltirilgan 76 g'azalni ham qo'shsak, ma'lum bo'ladiki, 746 inventarraqamli 1980-yildako'chirilgan shoirningo'ztashabbusi

bilan ilk bor shakllantirilgan protodevondan 16+8+76=100ta g'azal 1487-yili Abdujamil kotib tomonidan ko'chirilgan "Navodir un-nihoya" devoniga ko'chib o'tgan ekan.

Beshinchidan, 20 jildlikning oxiriga ilova qilingan «Rasmiy devonlarga kirmagan she'rlar» rukni ostida keltirilgan g'azallarning aksariyati yangi topilgan devon qo'lyozmalari tarkibida mavjud ekanligi ma'lum bo'lib bormoqda. Masalan, yangi topilgan Tehron qo'lyozmasida "Badoyi' ul-bidoya"ning Parij va Toshkent nusxalari hamda MAT 1-jildida uchramagan bir qator she'rlar ko'zga tashlandiki, quyida ular haqida ma'lumot keltiramiz (1-raqam Tehron nusxasi, 2-raqam OMD).

№158 – №58 – *Sensizin, ey umr, jismim ruhdin begonadir,*

№224 – №92 – *Ulki shakkardek labina to'tiyi jondir magas,*

№309 – №106 – *Garchi elga jon bag'ishlar husni ruhafzoling'ing,*

№489 – №179 – *Bu yomon tole' ayirdi yorni men zordin,*

№532 – №182 – *Sipehr-u mehr yuzingdin nishonadur barcha,*

№608 – №220 – *Munchakim har dam etar ko'nglumga hajringdin g'ame,*

№610 – №221 – *Falak jafosidin ul oyg'a bo'lmasun darde.*

Tehron nusxasidagi 224, 309, 489, 532, 610 tartib raqamli g'azallar MAT 20-tom ilovasida uchraydi. Ammo №158 va №608 u yerda ham uchramaydi.

Yana bir g'azal faqat Tehron nusxasi va 20-tomda uchraydi:

№504 - *Bog' aro chiqmas xiromon sarvi ozodim yana,*

490-tartib raqamli g'azal esa faqat Tehron nusxasidagina uchraydi:

Necha kim ko'zdin yiroqtur qadding ey, siyminbadan,

Gar yaqin boqsam aliftek rost jonim ichrasan.

Dersan ul guldin xabar de, pirahan chok aylama,

Chun otin tutting qolurmu chok bo'lmay pirahan.

Ul mo'g'ulchin ko'zlaring bodomidin mushki Xito

Ko'hu sahroni kezib istarman og'uyi Xo'tan.

Garchi sen yoqting nazarni, jonni kim oldi desam,

Noz ilan boqib tabassum aylabon aytur: «Qachon?»

Chizsa suratgar o'shal oy suratini devor uza,

Chun musavvirdin namudor o'lg'usi bir pirahan.

Oltinchi va eng asosiy xulosa shundan iboratki, 6 devon muqoyasasiga biz asos qilib olgan "Badoyi' ul-bidoya"ning 1483-yili ko'chirilgan Tehron qo'lyozmasi oldingi maqolalarimizda olg'a surilgan g'oyani, ya'ni "Badoyi' ul-bidoya"ning 1480-yili ko'chirilgan

Parij nusxasi devon tuzish bo'yicha shoirning ilk tajribasi bo'lib, keyincha ushbu variant ijodkor tomonidan tubdan isloh qilingan va biz bugun tasavvur qilgan "Badoyi' ul-bidoya" devonining haqiqiy mundarijasi 1482-yili ko'chirilgan, bugungi kunda Buyuk Britaniyada saqlanuvchi qo'lyozmadan boshlanadi, deb bildirilgan fikrni yana bir bor tasdiqlaydi. Tehron qo'lyozmasi shoir topshirig'i va kuzatuv ostida ko'chirilmagan, bunday xulosaga kelishimiz sababi Parij va Toshkent nusxalari uchun umumiy bo'lgan tartib Tehron nusxasida saqlanmaganligidir. Ammo Toshkent nusxasidan oldin va Parij nusxasidan keyin London nusxasiga tayangan holda tuzilgani aniq.

Alisher Navoiyning lirik merosi matnshunosligi yo'nalishida oxirgi yillarda olib borgan izlanishlarimiz natijasida muhim bir xulosaga kelindi. Ma'lumki, Hamid Sulaymon o'z davrida shoir hayot paytida ko'chirilgan qator mo'tabar qo'lyozmalar matniga tayangan holda shoir lirik merosini yaratilish davriga ko'ra 4 bosqichga ajratgan edi: 1) Yoshlik lirikasi – 1465-yilda, shoir 24 yoshga to'lgan paytda davrning mashhur xushnavisi Sultonali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan "Ilk devon"dagi she'rlar asosida; 2) Yigitlik davri lirikasi – Husayn Boyqaro tavsiyasi bilan shoir o'zi tuzgan "Badoyi' ul-bidoya" devoni asosida; 3) O'rta yosh lirikasi – shoir o'zi tuzgan ikkinchi devon – "Navodir un-nihoya" asosida; 4) Qarilik davri lirikasi – "Xazoyin ul-maoniy" devonlari tarkibidagi oldingi devonlarga kirmagan she'rlar asosida.

O'tgan asrda zabardast navoiyshunos ustoz erishgan yutuqlarni bugungi qo'lga kiritilgan yangiliklarga tayangan holda jiddiy isloh qilishga to'g'ri keladi. Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, "Navodir un-nihoya" devoni mundarijasi aslo "Badoyi' ul-bidoya" devoni yaratilgandan keyingi shoir ijodidan darak bermas ekan. Aslida, devon tuzish harakatini boshlagandayoq Alisher Navoiy "Xamsa" dostonlari yozilguncha bo'lgan davrda o'zi yaratgan asarlar bir devonga joy bo'lmasligini bilgan hamda "Badoyi' ul-bidoya" va "Navodir un-nihoya" nomlari bilan 2 devon tuzishni rejalashtirgan. Shoir, dastlab, birinchi devonga ko'proq kichik hajmli she'rlarni kiritib, kattaroq hajmdagilarini (tarje'band, muxammas, musaddas kabilarni) ikkinchisiga qoldirmoqchi bo'lgan. 1480-yilgi Parij qo'lyozmasi shundan darak beradi. Ammo keyincha fikri o'zgargan va 1482-yilgi London qo'lyozmasi vujudga kelgan. Bizning nazarimizda, bunga asosiy sabab "Ketur soqiy, ul mayki, subhi alast..." tarjibandining yozilishi bo'lgan. Bu asar "Ashraquat" g'azali bilan ajib bir uyg'unlik hosil qilib, Alisher Navoiy o'z qo'li bilan

tuzgan birinchi devoniga g'oyaviy-mazmuniiy mukammallik baxsh etgan. Nihoyat, shoir ilk lirik majmuasidan to'liq qoniqish hosil qilib, ko'nglida shakllanayotgan epik ko'lamni amalga oshirishga astoydil kirishgan.

Alohida g'oyaviy-mazmuniiy mukammallik kasb etgan ushbu devon o'z davrida keng doirada mashhurlik kasb etib, undan u yoki bu darajada juz'iy o'zgarishlar bilan, turli janrlardagi yangi yozilgan she'rlarni qo'shish bilan ko'plab nusxalarda ko'chirilgan va ular dunyoning turli mintaqalariga tarqab ketgan. Ammo buyuk alloma san'atkor xayolida shakllanayotgan yangi-yangi g'oyalarni ro'yobga chiqarish bilan band bo'lib, boshlanishda rejalashtirgan ikkinchi devonni ham mukammal tuzishga ko'p rag'bat qilmagan. Balki "Xamsa" yakunlangach, Abdujamil kotib yoki boshqa bir yaqin inson ikkinchi devon rejasini eslatgan bo'lsa, shoir bu yumushni ishonchli kotibiga topshirib qo'yaqolgan bo'lishi ham mumkin. Natijada ikkinchi devon birinchidek e'tibor bilan tuzilmagan va birinchidek shuhrat ham qozonmagan. Qolaversa, bu davrga kelib yangi yozilgan she'rlar hisobidan hajman ham o'ta kengayib ketgan. Amalga oshirilgan qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, bugun qo'limizda mavjud Abdujamil kotib tuzgan "Navodir un-nihoya" devoni o'tgan asrda ustoz Hamid Sulaymon olg'a surgan g'oyani – shoir lirik merosini 4 davrga bo'lib o'rganish va shoir o'zi tuzgan ikkinchi devon – "Navodir un-nihoya" asosida uchinchi davr – **O'rta yosh lirikasini** alohida ajratish fikrini XXI asr dastlabki manbashunoslik tadqiqotlari mutlaqo tasdiqlamadi. Qiyosiy tahlillar "Navodir un-nihoya"ning shoir hayot paytida ko'chirilgan bugungi mavjud qo'lyozmasi ijodkorning turli yillarda, jumladan, shoir o'z qo'li bilan tuzgan birinchi devonga kiritilgan she'rlar bilan bir davrda yaratilgan she'rlar bilan qorishib ketganligi aniq ma'lum bo'ldi. Alisher Navoiy o'zining lirik merosini tartibga solish masalasiga keyinroq yana qaytdi – endi 4 devondan iborat "Xazoyin ul-maoniy"ni yaratdi. Mana shu ulkan majmuaning yaratilishini shoir lirik merosini davrlashtirishdagi uchinchi bosqich deb qabul qilish mumkin. Albatta, bu borada uzil-kesil xulosaga kelish uchun "Badoyi' ul-bidoya"ning bizga ma'lum bo'lgan shoir hayot paytida ko'chirilgan barcha nusxalarini qiyoslash kerak bo'ladi.

Adabiyotlar

- Имомназаров, М. 2018. "Бадойиъ ул-бидоя"нинг Париж нусхаси."
Ўзбек тили ва адабиёти 1: 16 – 24.
- Имомназаров, М. 2017. "Алишер Навоий лирик мероси

- матншунослигининг долзарб масалалари.” *Алишер Навоий ва XXI аср*, Шухрат Сирожиддинов муҳаррирлигида, 6 – 10. Тошкент: Тамаддун.
- Имомназаров, М. 2019. “XXI аср навоийшунослиги: методология муаммолари.” *Алишер Навоий ва XXI аср*, Шухрат Сирожиддинов муҳаррирлигида, 13 – 19. Тошкент: Тамаддун.
- Имомназаров, М. 2018. “Уч девон муқоясаси.” *Алишер Навоий ва XXI аср*, Шухрат Сирожиддинов муҳаррирлигида, 12 – 17. Тошкент: Турон-иқбол.
- Турдиалиев, А., Эркинов, А. 2018. “Бадойиъ ул-бидоя”нинг Навоий даврида қўчирилган ва янги аниқланган санали олтинчи қўлёзмаси.” *Алишер Навоий ва XXI аср*, Шухрат Сирожиддинов муҳаррирлигида, 57 – 62. Тошкент: Турон-иқбол.

The Comparison of the six Diwans (poetry)

(Based on the newly discovered the copy of Tehran
of “Bada'i al-bidaya”)

Muhammadjon Imomnazarov*

Abstract

Researching the life and works of Alisher Navoi, as well as revealing the content of his works are always a difficult and crucial task. It is obvious that such a hard task cannot be accomplished without the researches related to the study of manuscript and textual studies. Alisher Navoi is one of the unique poets that the manuscripts of his works have come down to us completely. In the event, the text of Navoi' works has not been collected perfectly. In particular, it is still the most important to carry out a textual study of the lyrical heritage of Alisher Navoi.

---

* *Muhammadjon Imomnazarov* – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Tashkent State University of Oriental Studies, Department of Foreign Oriental Literature and Comparative Literature.

e-pochta: imomnazarovm@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6959-3970

In this article, the six diwans (poetry) of Alisher Navoi are analysed comparatively, including “Ilk devon”, Oqquyunli muxlislar devoni”, the first pro-diwan of “Bada’i al-Bidaya” (the copy of Paris), the copy of Tashkent that was copied in the poet’s life and considered the last version known to us, the copy written by Abdujamil Katib that was published as the second volume of “The complete works of Alisher Navoi”, and a newly discovered the copy of Tehran. The composition and structure of these diwans (poetry) are compared, providing the necessary conclusions, as well as the most important views are expressed on the periodization of Navoi’s poetry.

Key words: *Alisher Navoi, comparison, diwan (poetry), interpretation, manuscript, text, ghazal.*

References

- Imomnazarov, M. 2018. “Badoyi’ ul-bidoya”ning Parij nusxasi.” *O‘zbek tili va adabiyoti* 1: 16 – 24.
- Imomnazarov, M. 2017. “Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligining dolzarb masalalari.” *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 6 – 10. Toshkent: Tamaddun.
- Imomnazarov, M. 2019. “XXI asr navoiyshunosligi: metodologiya muammolari.” *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 13 – 19. Toshkent: Tamaddun.
- Imomnazarov, M. 2018. “Uch devon muqoyasasi.” *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 12 – 17. Toshkent: Turon-iqbol.
- Turdialiev, A., Erkinov, A. 2018. “Badoyi’ ul-bidoya”ning Navoiy davrida ko‘chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo‘lyozmasi.” *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 57 – 62. Toshkent: Turon-iqbol.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasida qavs ichida ( ) satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [ ] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

**Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiya
berish tartibi:**

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz
adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiya barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

**Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiya berish
tartibi:**

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*,
Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi
raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher
Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 –
133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiya foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30. 03 2021-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8
Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77, +99894
659 94 62